

Tér és társadalom az ókorban

Michael Scott az angliai Warwick Egyetem ókortörténeti tanszékének oktatója, aki az olympia kapcsán már doktori értekezésében is a pánhellenizmus térbeli politikáját vizsgálta az archaikus és klasszikus korban, jelen ismertetés tárgyául szolgáló kötetében sem tért el korábbi kutatási irányától. *A Space and Society in the Greek and Roman World*, azaz a *Tér és társadalom a görög-római világban* című kötet kiinduló pontja az, hogy nem érthetjük meg pontosan a történelmet anélkül, hogy a vizsgálatok során ne fordítanánk kiemelt figyelmet a térnek. Azon térnek, amelyben a szereplők léteznek, legyen az otthonuk vagy nyilvános közeg, és a mód, ahogyan cselekszenek. Könyvében Michael Scott irodalmi, epigráfiai és archeológiai források felhasználásával kívánja bemutatni, hogy a térbeli elemzés miként képes elősegíteni a görög és római világ megértését: hogyan gondolkodtak és működtek ezek a társadalmak azokban a terekben, amelyeket elfoglaltak vagy létrehoztak maguknak. Könyvében megvizsgálja a fizikai tereket és a kulturális szerkezeteket. Földrajzilag Észak-Afrikára, Görögországra és a római kori Itáliára irányítja a figyelmét.

Ma számtalan módon gondolkozunk a helyekről, kezdve az egyszerű szobától egészen a legtágabb tájakig. A helyek már nem kizárólag statikus földrajzi entitások, sokkal inkább változó társadalmi konstrukciók: visszatükrözik és tagolják a társadalmi viselkedésmódot. A szerző kérdésfelvetése, hogy milyen haszna van a tér ilyen módon kialakított vizsgálatának és megértésének az ókortudományban?

A bevezető fejezetben helyet kapott egy historiográfiai kitekintés is a fentebb vázolt témakörben. Kettébontva a görög és római szakirodalmat, az 1960-as évek végétől egészen napjainkig bemutatja a tárgykörben napvilágot látott munkákat, kibővítvé néhány digitális, térinformatikai módszereket is alkalmazó projekttel, mint például amilyen a *HESTIA*.¹ Sajnálatos módon azonban a számítástechnika és a térinformatika nyújtotta lehetőségekről csupán néhány sorban tesz említést a szerző.

¹ The Herodotus Encoded Space-Text-Imaging Archive.

Az első fejezet az *Egy közösség öröklődése és tagolódása: az agora Kürénében* címet viseli. Az ókori források (feliratok és auctorok) és a szakirodalom kiemelt figyelmet fordítanak a település alapításának körülményeire, az uralkodók megünneplésének módjára, a későbbi demokratikus alkotmány létrehozására és a politikai versengésre a hellenisztikus és római korban. Emellett sok szakmunka foglalkozik Küréné fizikai maradványaival is. A város legnagyobb részét már feltárták, s vele párhuzamosan a környékbeli jelentősebb településeket is. Mindezek ellenére sem sikerült ez idáig összekapcsolni a település történetét a közterületek térbeli és építészeti fejlődésével. A szerző ebben a fejezetben megvizsgálja és bemutatja az agora térbeli fejlődését az alapítástól (Kr. e. 631) egészen 365-ig, amikor a területet földrengés sújtja, ami után már nem sikerül visszanyernie régi fényét. A megadott intervallum és a történeti események mellett az agora szerkezetének, alaprajzának változását bemutató rekonstrukciós rajzokat is közöl a szerző. Földrajzilag pontosan lokalizálja Kürénét, sokszor magasságadatokat is megad. Érdekes megfigyelni, hogy a béke és virágzás korában (Kr. e. IV. század első fele) az agora nem változott. Azonban a politikailag feszült időkben (Kr. e. IV. század második fele) vitáknak helyet adó zsúfolt helyévé vált a közterület.

A második fejezetet az istenek számára fenntartott helyeknek szenteli a szerző Déloszon. A sziget, szerény mérete ellenére, fontos szerepet játszott az antikvitásban. A mitológia szerint ott hozta világra Létó Apollónt és Artemiszt. Vallási jelentősége megkérdőjelezhetetlen: Létó a következő esküt tette Délosznak. „*Hallja meg hát az ég és a föld, és az alvilági Styx hömpölygő vize – ennél nagyobb esküt nem ismernek az istenek –, hogy itt lesz örökké Phoibos Apollón illatos oltára, itt lesz szent ligete, s minden más szigetenél többre fog téged becsülni.*”² Később a Kr. e. 478-ban alapított déloszi szövetség tagjainak találkozóhelye volt, nevezetesen *amphiktüonia* működött a Kükládok ión szigeteinek részvételével. Az első fejezettel ellentétben Michael Scott nem az egyes épületekre vagy szentélykörzetekre koncentrál, mint közösségi terekre, hanem a sziget teljes területére és az ott található épületek kapcsolataira.

A Kr. e. III. évezred végén már lakott volt a sziget, azonban a legkorábbra datálható vallással kapcsolatos maradványokat csupán a Kr. e. IX. századból találtak a régészek. Apollón és Artemisz kultusza mellett megtalálható Zeusz és Héra kultusza is. Ez utóbbi azért lehet érdekes, mert a mitológia szerint Héra mindenáron meg akarta akadályozni a testvérpár világra

2 Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Gondolat, Budapest, 1960. 125.

jövetelét. Emiatt üldözte Létót, aki csak Déloszon talált menedéket. Megfigyelhető az alárendelt szerep: a Héra templom a Künthosz-hegy és a parton található központi szentélykörzet között félúton, elszigetelve épült föl, déli tájolással. Így pontosan ellenkező irányba néz, mint az Apollón-templom. A Héra-kultusz alárendelt pozíciója mutatja a délosziak nehéz helyzetét is. Az istennő túlságosan is erős kultusszal bírt a görög szigetvilágban, semhogy mellőzni lehessen, ennek ellenére nem lehetett teljesen integrálni a déloszi vallási kultúrába. A déloszi szövetség létrejötte tovább fokozta Apollón tiszteletének előtérbe kerülését a többi istennel szemben. A hellenizmus korában idegen istenek számára is épültek szentélyek a szigeten. A Kr. e. III. század vége felé emelték az első egyiptomi szentélyt, a *Sarapeiont*, melyből a Kr. e. 180-as évekre három is lett.

A szerző kiemeli, hogy míg Artemisz tisztelete a nyilvános tereken mindinkább háttérbe szorult, addig a privát szférában nagyobb szerepet kapott, mint más istenek. Apollónnal ellenkező eset áll fenn. Míg ő nagy teret kapott a közösség életében, addig a magánéletben ő az egyik legkevesebbet ábrázolt istenség. Ilyen és ehhez hasonló vizsgálatok, összehasonlítások segíthetnek megérteni Délosz szigetének folyamatosan változó vallási képét.

A harmadik fejezetben a római temetkezést veszi górcső alá a szerző, konkrétan Ostia, Pompeji és Róma városának temetkezését. A városokból kivezető utak mentén fellelhető sírok térbeli kialakulását és változását elemzi. Ismertetésemben részletesen csak az Ostiával foglalkozó részt mutatom be.

Elsőként az Ostia városához tartozó temetkezési helyeket vizsgálja meg. A város Róma kikötőjeként szolgált, emiatt sok és sokféle ember fordult meg ott. A tenger és a Tiberis közelsége meghatározta a látképet, viszont ezek behatárolták a város terjeszkedési lehetőségeit is. Egészen Claudius császár uralkodásáig (41. január 24. – 54. október 13.) virágzott a kikötő, ő azonban 42-ben, a Tiberis bal ágán egy másik kikötő (*Portus Romanus* vagy *Portus Augusti*) építésébe kezdett, mely 64-re készült el. Ezt követően Ostia a létezését csupán sólepárlásának köszönhette.

A feltárások során négy különböző helyen tártak fel sírokat: a *Porta Marina* mellett egy kisebb temetkezési helyet, a *Porta Laurentina* környékén a városból kifelé vezető út mellett, közvetlenül a *Porta Romana*-nál a *Via Ostiensis* mellett és végül az *Isola Sacra*-n Ostia és *Portus* között.³ Utóbbit nem tárgyalja a szerző, mert sokkal valószínűbb, hogy az *Portus*-hoz tartozott és nem Ostiához. Az első hármat részletesen megvizsgálja, mindegyikhez alaprajzot is mellékel. A következőkben látni fogjuk, hogy

3 A továbbiakban a kapu nevét használom a területek elnevezésére.

az egyes temetkezési helyek különböző közösségekhez (a társadalom hierarchikus tagozódásának megfelelően) tartoztak.

A *Porta Marina* nem nagyon változott az idők folyamán. Két sír elkülönült a többitől, mutatva, hogy fontos embereket rejtene. A II. századig a *Porta Romana*-nál lévő terület a városi tisztségviselők temetkezési helye volt. Az itt található sírok elkülönültek egymástól, de nem ez volt a legnagyobb kiterjedésű temető. A *Porta Laurentina*-i területre nagyrészt kézművesek, kereskedők temetkeztek. Általánosan az mondható el, hogy a *Porta Marina* Ostia múltját, a *Porta Romana* a város hivatalos oldalát és a *Porta Laurentina* pedig a hétköznapiságot szimbolizálta. A három területen található sírok között a hasonlóság az, hogy nem nagyon foglalkoztak a jövővel: nem tartottak fenn szabad helyeket bennük a család többi tagjának és leszármazottaiknak.

Ez a kép a II. századtól jelentősen átalakul. A *Porta Romana* környéki területen például nagy számban találhatók gazdag, szabad emberekhez köthető sírok, szemben a korábbi csak hivatalnokokat rejtő sírokkal. Ugyanakkor ezek az új sírok sokkal több helyet foglaltak magukban, ezzel mutatva, hogy fontossá vált a jövő.

Pompeji Kr. e. 80-ban római kolóniává vált, melynek következtében a görög és samnis tradíciók háttérbe szorultak. Virágzása a késő köztársaság és a principátus idejére tehető. 62–63-ban földrengés vetette vissza fejlődésében a várost, majd 79-ben teljesen elpusztult. Ostiával ellentétben itt nem minden városkapunál találtak sírokat a régészek. A Pompeji környékén talált temetkezési helyekkel kapcsolatban érdekesség, hogy a felszabadított és a szabad polgárok sírhelyei közvetlenül egymás mellett vannak, csupán a városkapuhoz való közelségük különbözteti meg őket.

A fejezet záró része Róma városát vizsgálja. A szerző leszögezi, hogy Róma túl nagy és összetett ahhoz, hogy kapuról kapura, szisztematikusan végigvegye az összes temetkezési helyet. Ezért felállított egy kronológiai sort, ami mentén haladva bemutatja a helyeket. A Kr. e. III. századnál kezd, majd eljut a II. századig. A korai leletek azt bizonyítják, hogy a *Collis Esquilinus* temetkezési helyként szolgált. Eleinte az előkelők temetkeztek csak ide (legfőképpen az elhelyezkedése miatt kapott kiemelt szerepet), azonban a Kr. e. III–II. századból tárták fel szegényebb rétegből származók sírjait is. A kijelölt időintervallum során Róma látképe szinte teljesen átalakult. A folyamatos építkezések, az új utak (*Via Appia*, *Via Flaminia*) létrejöttének ellenére az *Esquilinus* Cicero idején még mindig rangos, kiemelt temetkezési helynek számított. A fő útvonalak mentén a vagyonosabb családok sírjai találhatóak meg elsősorban. A Scipiók síremléke például a *Via Appia* és a *Via Latina* között fekszik.

Az utolsó előtti fejezet a *Térbeli megközelítés a kolónia és metropolis közötti kapcsolatokhoz: Szürakuszai és Korinthosz* címet viseli. A szerző a két polisz közötti kapcsolatra és annak megértésére törekszik. A kolonizációval foglalkozó kutatások ugrásszerűen megnöttek az elmúlt évtizedekben. A szerző választását úgy indokolta, hogy mindkét esetben széleskörű forrásbázissal rendelkezünk, ezért ezt a két várost szokták a történetírásban mintapéldának tekinteni.

Szürakuszai városát *Thuküdidész* munkája alapján Kr. e. 773-ban alapították *Arkhiász* vezetésével korinthoszi görög telepesek. A terület már a bronzkor óta lakott volt, egyfajta kereskedelmi csomópontként funkcionált. A kolónia közelében híres mészkölelőhely található. Az első különbséget az építészet alapján vázolja fel a szerző: a Kr.e. 6. század végére kialakult egy sajátos szürakuszai stílus. Ebben az időben a kolóniát erős kelet-mediterrán hatások érték. Példaként említi az Apollón templomot, melynek építése során arra törekedtek, hogy a belsejében a lehető legtöbb szabad tér maradjon meg. Ez nem csupán az építészetben végbemenő változásokat mutatja, hanem valószínűsíti, hogy a szertartások rendje is megváltozott. Az említett időszakban az építészet, művészet és a kereskedelem alapján sok különbség vázolható fel a két polisz karakterisztikája között, ami a korábbi feltételezésekkel szemben nagyobb távolságot mutat a kapcsolatokban.

A vallási és temetkezési szokásokat is összehasonlíttja a szerző. Leírja például, hogy a régészeti leletek megmutatták, hogy Szürakuszaiban több holttestet is temettek egy sírba, illetve itt sokkal több fémből készült sírmelléklet is előkerült, mint Korinthoszból. Az anyavárosban több generáció temetkezett egy helyre, míg erre nem találtak példát Szürakuszaiban. Megállapítja, hogy az eltérések nagyrészt annak köszönhetőek, hogy a kolónia sok szokást átvett a környező területekről.

A Kr. e. V. századi Szürakuszai a művészet és az építészet tekintetében sokkal inkább kötődött a görög anyaföldhöz, mint a többi szicíliai kolóniához, azonban szorosabb kapcsolat látszik Athénnal, mint Korinthosszal. Ez a kapcsolat a Kr. e. IV. században tovább erősödött. Bizonyíték lehet, hogy *Dionüsziosz* és leszármazottjai athéni polgárságot kaptak. A Kr. e. III. századra Szürakuszai kapcsolata a görög szárazfölddel és Korinthosszal jelentősen meggyengült. Ekkorra már teljesen eltűntek a korinthoszi érmék, melyek Timóleon demokratikus kormányzásától (Kr. e. 345) jelen voltak.

Az ötödik fejezetet két részre bonthatjuk. Az első felében napjaink földrajzi és „általános” történetírásáról olvashatunk. A második szakaszban pedig bemutatja, hogy a korábbi kutatók miként értelmezték Sztrabónt és fő művét, a *Geógraphikát*. A lényeg az, hogy milyenek látjuk a korabeli

Görögországot, mint teret az *oikumenében*. Célja az volt, hogy bemutassa egy szöveg térbeli megközelítésében rejlő potenciált. A hangsúlyt az „irodalmi terekre” fektette, és nem a korábbi fejezetekben található fizikai terekre. Elméletét Sztrabón szavait idézve teszi érthetőbbé: „[...] az almának az alakja, színe, nagysága, szaga, tapintása és íze adják nekünk az érzéki észleleteket, ezekből azután az értelem megalkotja az alma fogalmát.”⁴

Michael Scott a fentebb bemutatott példákon keresztül kívánta igazolni azt, hogy a térbeli megközelítés hogyan segíthet még jobban és pontosabban megérteni az ókori világot. Ez a vizsgálati módszer a fizikai teret nem csupán a lejátszódó eseménysorozatok színtereként tekinti, hanem a cselekmény résztvevőjeként, ami visszavetíti és megvilágítja a társadalmi értékeket, jelenségeket. Mindez azért lehetséges, mert a tér sok szinten létezik. Mikro- és makroszinten, lehet fizikai és fogalmi entitás. Ilyen módon lehetővé teszi az összehasonlító történelmi elemzést a különböző terek között.

A *Key Themes in Ancient History* című sorozat jelen kötete az eredeti célkitűzéssel ellentétben – mely szerint a szélesebb közönség számára is érthető módon kívánja vizsgálni és bemutatni az ókori kutatás különböző területeit – inkább a szűkebb szakmai réteg számára készült: részletes módszertani leírást kap az olvasó. A különálló fejezetek a tér különböző szintjeinek vizsgálatát mutatják be, térképekkel és ábrákkal gazdagítva. A széleskörű bibliográfia az angol, német, francia és olasz nyelven megjelent legfrissebb munkákat is felsorakoztatja, rendkívül hasznos kiindulási pontot adva a témával részletesebben is foglalkozni kívánóknak. A kötet az ókortudományban nem túl elterjedt paradigmát mutat be, ami új megvilágításba helyezhet jó néhány kérdést.

Michael Scott, *Space and Society in the Greek and Roman Worlds. Key themes in ancient history*. (Tér és társadalom a görög-római világban. Kulcskérdések az ókortörténetben.) Cambridge University Press, Cambridge, 2012. xvi, 212 o.

Lehrer Nándor

4 Sztrab. Geogr. C117. Ford.: Dr. Földy József. Budapest, Gondolat, 1977.